

Az emlékezés mint életértelmezés

Ady Endre két kevésbé ismert versének tükrében

Ady Endre költői képei – mint verseinek központi és legjellemzőbb alkotóelemei – a legtöbb esetben egyértelmű emlékezés-jelleggel (is) rendelkeznek, amelynek tartalmi és formai jegyei egyaránt felfedhetők. Éppen ezért furcsa, hogy teljes egészében vagy döntő részben emlékező verse nem sok akad.

Különösebb bizonyítást nem igényel az a megállapítás, amely bármely esztétikai minőség kétirányú megközelítésére vonatkozik. Az általánosabb a legtöbbször csak folyamatos olvasásra, zökkenőmentes befogadásra törekvő laikus állapota, aki – maradvány a beszéd és írás által közvetített daraboknál –, figyelme középpontjába inkább az alkotást körülvevő kort, vagy inkább a létrehozó személyiségét, vagy inkább magát a művet emeli. Ezt teszi persze a professzor is, csak kicsit pontosabban: nyelvet alkot, esetleg nyelvet félretol, gondolatot kiemelve magyaráz, vagy körülmények és jelenségek között szelektálva zsinórmértéket keres; mindenesetre tudja, nem tudja, kimondva, kimondatlanul is követi a belső hangja által vezetett, inkább a bürökpharat választó görög filozófust, s a tanítása nyomán megerősödött közös európai szokást: kérdések és válaszok, előfeltételek és cáfolatok/megerősítések segítségével nem csak megismerésre, hanem dialógusban tetten érhető megértésre is törekszik.

Jogosultsága és hagyománya mindkét útnak van, kizárólagossága aligha: míg egy laikus, nem csituló érdeklődést feltételezve korlátlan felvevője lehet a szaktudományok eredményeinek, addig a professzor számára, hasonló irányultság esetén is, megközelítőleg teljesen, érintőlegesen és felületesen, illetve ismeretlenként sorakoznak saját szakjának közelebbi és távolabbi részterületei, a többről nem is beszélve. A diskurzus szükséges különbségei tehát nem indokolhatják az egymással kapcsolatot tartani nem kívánó szándékot, amely nem egy esetben már magát a szemügyre vett tárgyat is veszélyezteti. Az elődöket és kortársakat egyaránt szóra bíró megközelítést leginkább talán avval a névtelen metódussal lehetne elérni, amely rugalmasan vegyíti tárgy és módszer egymásra vonatkozó megfeleltetését, otthonosan mozogva itt és ott, fogalmi szempontokból lehet hogy kritizálhatóan, ám új problémalátása következtében a művészi élményt figyelmen kívül hagyott vagy unásig tárgyalt alkotások esetében is egyaránt felkeltve és elmélyítve.

*

Az emlékezet az emberi (és hozzá kell tenni: az állati) tudat részeként elsősorban a pszichológia vizsgálati módszereinek hatásköre alá tartozik. Összetevőinek megismerése elméleti feltevések és kísérleti eredmények figyelembevételével sokféleképpen lehetséges, a kutatások leginkább időbeliségére és működésére irányulnak. Bár az egyes pszichológiai irányzatok más és más jellemzőit emelik ki, általánosságban mégis elfogadott, hogy nem egységes folyamatként definiálható, hanem a mnémikus, azaz a „jeleneten túli fennmaradás” jelenségeinek összességéeként. Az emlékezés viszont olyan funkciók gyűjtőfogalma, amelyek szinte minden lelki jelenségben megtalálhatók, s az alkalmazkodás, az ismétlés és a kreativitás révén a felmerülő élethelyzetek megoldásában segítenek.

Mivel a pszichikumnak időbeli kiterjedése van, mind az emlékezet folyamata, mind az emlékezés funkciói egyaránt irányulhatnak a múltra, a jelenre és a jövőre is. Mindkét lélektani fogalom jelentős szerepet játszik az egyes művészeti objektumok létrehozásában és befogadásában, sokszempontú tárgyalásuk persze átlépi és el is hagyja saját szaktudományának érvényességi körét, s egy másik (például az irodalomtudomány) földjére lép.

Az emlékezet/emlékezés megjelenése, tipizálása, tartalmi jegyeinek, nyelvi specialitásainak feltárása egy irodalmi műben differenciált vizsgálat tárgya lehet. Bár e kettős jelenség nem központi kérdése az irodalomtudománynak és -elméletnek, mégis, elsősorban huszadik századi szépirodalmi művek hatására, főleg az utóbbi alkotók és tudósok közös érdeklődésének céljává lett. Az elméleti konklúziók alapján elválasztható egymástól az elsődleges és másodlagos emlékezés: míg az előbbi érvényességi köre a személyiség, vagyis a tartalmi, az utóbbi a nyelv, azaz a formai jegyekre vonatkozó, kombinált valóság-elemeket foglalja magába. Mindkettőnek lehet szándékos és szándék nélküli előfordulása, illetve ezek a formák át is alakulhatnak egymásba, vagy együttes jelenlétet mutathatnak. (1) Elválasztásuk elsősorban a megjelenés alapján lehetséges: ha egy műalkotás egésze ez a mozzanat nyomja rá bélyegét, akkor tudatos, ellenkező esetben (valószínűleg) öntudatlan érvényesülésről lehet szó. Emlékezni lehet létező és irreális (Harc a Nagyúrral) személyekre, egy megtörtént eseményre, cselekedetre, valóságos dologra, fogalomra, helyre stb., de ugyanezek elképzelt alakjaira is. Az emlékezés tárgya mindezekon túl

Az idősíkok átjátszanak egymásba, s abszolút értékkel csupán a sétatűt jelölt, illetve az emlékezés jelöletlen ideje rendelkezik; ami a kettő között van, áttetsző, akár maga a képzelet. Ennek az egymásba áttűnő időnek versbeli megformálása Ady egész költészetében egyedülálló.

egy bármilyen megformálású, anyagú műalkotás esztétikai minőségétől függetlenül, vagy egy bármilyen nyelvi struktúra, verstan, stilisztikai forma, alakzat is lehet. Az elképzelt vagy jövőbeli irányultság természetesen más lelki jelenségek (és irodalomtudományi kategóriák) egyidejű létezését szintén megengedi és feltételezi: álom, képzelet, emlék – időközöttség és értelmezés szoros kapcsolatban állnak egymással. Sőt, lehetséges emlékezés az emlékezésben is, mint az előbbiek legátfogóbb megnyilvánulása. Az emlé-

kezés, mivel nem az aktív élet- és önszemlélet eszköze, mindig magában foglal bizonyos szemlélődő mozzanatot is, s a közvetlen vallomások jelleg, amely legtöbbször számvetéssel jár, az életpálya más alkotásaihoz hasonlítva, a tisztán emlékező versekben álcánküliséget eredményezhet.

Ady Endre költői képei, mint verseinek központi és legjellemzőbb alkotóelemei, a legtöbb esetben egyértelmű emlékezés-jelleggel (is) rendelkeznek, amelynek tartalmi és formai jegyei egyaránt felfedhetők. Éppen ezért furcsa, hogy teljes egészében, vagy döntő részben emlékező verse nem sok akad.

*

A húszas évei derekán járó nagyváradi újságíró valószínűsíthetően 1903 augusztusában ismerkedett meg *Briüll Adéllal*, aki azonban szeptemberben már Budapesten tartózkodott, majd október elején, férjével együtt Párizsba utazott. Ezek az egymástól távol töltött hónapok hozták felszínre, majd erősítették meg Adyban azt a tudatot, hogy kiút nélkülinek látszó élete válságaira a megoldást ő is Európa fővárosában keresse. Mindez ekkori levelezéséből világosan kiderül. Párizsba azonban csak a következő év januárjának végén vagy február elején jutott, első onnan küldött levelének dátuma február 4. A Rue de Lévis 92 alatt vett ki egy albérltet, abban a házban, amelyben a *Diósi* házaspár is lakott. Elképzelései azonban nem teljesültek: franciaországi tartózkodásának biztos anyagi alapjait nem sikerült megteremtenie, s a nagyváros is idegen és ismeretlen maradt előt-

te. Kapcsolata Brüll Adéllal az első pillanattól kezdve kiegyensúlyozatlan volt, s végig az is maradt; személyiségük, valamint az azok köré önmaguk és a másik által szőtt mítoszok, mint ideologikumok, folytonosan konfrontálódtak egymással. Ráadásul ezekben a hetekben jelentkeztek először Ady betegségének tünetei, az orvosi vizsgálatokon *Bölöni* és Diósiné segítségével esett át. Mindez azt mutatja, hogy a nem szeretett, de ismert hazai környezet helyébe csupán a nem ismert, és ezért nem is szeretett francia környezet lépett, s ez kevés volt a már meglévő életézés jó irányban való változásához. Erre utal az „Este a Bois-ban” című vers is.

Befődte lelkemet és Párist
Muzsikás, halk, szomoru este.
Eltévedtünk. A nagy Bois-ban
A kocsim az utat kereste.
És mintha rólunk ki se tudna,
És mintha minket ki se várna,
Baktattunk álmos gördüléssel.
Nagymessziről zúgott a lárma,
A fákon át hívtak a mécesek,
Szomorú volt nagyon a lelkem,
A kocsis nótát füttyörészett.

Nagy éjszakában mintha hullnánk,
Csoda-világba, végtelenbe.
Új, titkos földre, új időbe,
Új létezésbe, új jelenbe,
Szent árnyak kerengtek előttünk.
Hahó, kocsis: kis, fehér házba,
Amott, amott. Hahó. Repüljünk.
Hajts, hajts. A múltba, ifjuságba.
Ott. Látom. Jaj. Villámos élet,
A nagy Babel útjára hágtunk.
Sírtam. A kocsis füttyörészett.

E vers keletkezésének körülményei viszonylag jól ismertek. Ady 1904. júliusi, bizonytalan datálású vallomások levelében ugyanis többek között ezt írta *Bíró Lajos*nak: „Este, 9 óra van. Megyünk kocsin a Bois-ba. Ez az én élvezeteim klu-ja.” (2) A Bois de Boulogne, amely Párizs nyugati részén, a Diadalívhez közel található, a francia főváros egyik kedvelt kirándulóhelye. Bölöni szerint a ligetbeli rituális kocsikázás Brüll Adél számára a párizsi népben való feloldódást, az egyenértékűség és azonosság érzését jelentette, amely azonosulásba Adyt is igyekeztek bevonni. A levélrészlet harmadik mondata azonban iróniát rejt, a klu (clou) főnév jelentései között ugyanis a tragacs és a főattrakció is megtalálható. Ezeknek a körülményeknek és készletéseknek a hatására született az előbbi vers, amely a *Budapesti Napló* 1904. október 6-i számában jelent meg először.

A két versszakban végig a kiváltó élménytől való folyamatos távolodás figyelhető meg. Bár a verskezdet utal a keletkezésre, azonnal el is idegeníti azt a kocsiút elvesztésének megemlékezésével. A pillanathoz kötött mozzanat ugyanis többletjelentést kap, az utazás s a megtett élet egyformává lesz: mindkettő kísérője az elhagyottság. Másfelől a kezdetben passzív, csupán résztvevő költő már a negyedik sorban cselekvővé formálja magát, s egyben az adott helyzetben a másik két szereplővel szembeni önállóságát is demonstrálja. Ezt a birtokos személyrag mögött megbúvó emberi viszonytal, illetőleg az egyes szám első személyre váltással érzékelteti. „A Bois-ban / kocsim az utat kereste.” S bár az eltévedés, az elhagyottság a kocsimban ülők közös tulajdona, mégis csupán a beszélőre vonatkozik, hogy: „Szomorú volt nagyon a lelkem.”

Az emlékezés lélektani alaphelyzete a második versszakban jelentésbővülés révén általános életértelmezéssé válik. A térenkívvüliséget időnkívvüliség követi: egyszerre érvé-

nyes a valóságos kocsizás múltideje, a közben elképzelt jövő, amely a múlt, s egyben az emlékezés jelene is. Az idősíkok átjátszanak egymásba, s abszolút értékkel csupán a sétaút jelölt, illetve az emlékezés jelöletlen ideje rendelkezik; ami a kettő között van, áttetsző, akár maga a képzelet. Ennek az egymásba áttűnő időnek versbeli megformálása Ady egész költészetében egyedülálló: „Hahó, kocsis: kis, fehér házba, / Amott, amott. Hahó. Repüljünk. / Hajts, hajts. A múltba, ifjuságba. / Ott. Látom. Jaj. Villamos élet.” A rövid, hiányos mondatok az emlékképek egymásutánjának intenzitását mutatják, azok részletezése nélkül: az áttételesség, e sorok időváltása pedig az emlékezés pillanatában problémátlannak, sőt vonzóknak érzett múlt utáni vágyakozást, amely lassan helyettesíti a Párizs iránt érzett korábbi vágyat, mint egyetlen megoldást az elszalasztott lehetőségek miatt feltámadt önvádak ellen. (3) A „fehér” jelző egyébként Ady sok más versében egyértelműen az ártatlanság, büntelenség szinonimája. Az utolsó előtti sor rezignált felismerése azonban nem tűri sem az illúziót, sem egyéb öncsalást: közösség csupán a nagy Babelben található; a megírás idejének emlékező jelene valóságos múlttá válik. Mindezt a két versszak lezárásaként, mint a szenttelen külvilág metaforája, a kocsis fűtörésze ellenpontozza.

*

Párizs 1909-ben ismételten előhívta Adyból az emlékező attitűdöt. Január első napjaiban ugyanis negyedik alkalommal érkezett meg a francia fővárosba, ahonnan 18-án ezt írta *Medve Miklósnénak*: „szomoruan, megérkezve üdvözlöm magukat. Miért is nem beszéltek le, hogy Párisba jöjtek. Valóságos poklot találtak itt az én nyomorék idegeim.” (4) Ezek a sorok adják háttérét és magyarázatát a „Megint Páris felé” című, több részből álló versnek, amely 1909. február 16-án jelent meg a Nyugatban, ahol egyes részei Páris, január 17., 18., 19., 20. dátumozással olvashatók, a befejező négy sorosnak itt még önálló címe is van. Utóbb ezt is elhagyta, hogy a keletkezés körülményeitől elválasztva, általános érvényűvé tegye.

Unt hegyek, kik maradtok
S élémkacagó völgyek.
Jaj, jaj, jaj,
Nincs akitől búcsúzzak
S akiket üdvözöljek.

Lelkemen elhagyott táj
S közelgő: feketén ül.
Jaj, jaj, jaj,
Oktalan minden ország,
Ha az ember megvéniül.

Rohanó vonatomból
Néha félve kinézek.
Jaj, jaj, jaj.
Öt év alatt vakult meg
Annyi látás, igézet.

Páris, Páris, mindjárt itt lesz,
Szépen, szerelmesen, lágyan,
Könnyesen és fiatalon
Valamikor hogy kívántam.

Hogy vigyáztam, hogy akartam,
Megindultan, vággyal telten,
Messze fényét, híres fényét
Önmagamtól irigyeltem.

Páris, Páris, mindjárt itt lesz,
De én mit akarok tőle?
Ni-ni-ni, már idelátszik
Fényköd-selymes szemfödője.

Fölcsillog az éges égig
Én Párisom csillogása.
Óh, más Páris, most érkezik
Te régi gyerkőcöd mása.

Sebzett száz kézzel fogdos össze
Száz nagy polip, valótlan emlék:
Mintha nagyon sokan lennének
S kergetnének egy bús estének.

Egek be zűrös a világ,
Be bús az este, ami jön,
Mintha ezredmagammal lennék
S mintha mégis
Nagyon-nagyon egyedül lennék.

Se terv, se kedv, se pénz, se asszony.
Álomporoktól zúg a fejem.
Nincs, ami Párisban marasszon.
Nincs, ami életben marasszon.

Már első olvasás után azonnal szembetűnő, hogy noha a cím megérkezés előtti időpontot rögzít, a dátumok jobbára azt követő megírást jeleznek; téma és megörökítés ellentéte egyik összetevője tehát itt az emlékezésnek. Az utazás az első részversben is egyszerűre valószínűs és ugyanakkor virtuális, pontosabban nagyobb időléptékű, a rohanó vonat a gyorsan fogyatkozó távolságot és az elillanó életéveket egyaránt maga mögött hagyja. Világosan megfigyelhető egy másik, elsősorban versgeneráló ellentét is: az utazótól elmarad a szülőföld, s közeleg hozzá a feloldás reményét sejtető, vágyott világ, csakhogy sem a búcsú, sem az üdvözlés nem lehetséges. A harmadik sorokban ismétlődő indulatszavaknak kissé „festett vérzés”-jellegük van ugyan, de az egyes versszakok kezdete és befejezése között mintegy bevezetik az utolsó sorokat, s ezzel átélhetővé teszik nyelvi és gondolati üzenetüket. A vers egészében mind az elsődleges, mind a másodlagos emlékezés tetten érhető. Az első franciaországi látogatásra utaló sorok konklúziója („Öt év alatt vakult meg / Annyi látás, ígézet”), a személyiség hiányérzeteiben változatlan, ám reményekben megváltozott jelenlétét mutatja, míg a feketén közelgő lelki táj metaforájának végzetes, elháríthatatlan, kikerülhetetlen határozója a versírás köztes időállapotában a külső világra éppenúgy vonatkozik, mint az elhagyottra, s egyben öntudatlan, nyelvi emlékezés az előző vers „fehér” jelzőjére. Ez még akkor is igaz, ha egyébként a „teljes szín” és a „teljes színtelenség” ellentéte általában is a rossz és a jó szembenállására utal. A második részvers, amely közvetlenül a megérkezés előtti pillanatokban keletkezhetett, tematikai ellentét hordozója: az első két versszak emlékező gondtalansága élesen különbözik a két utolsó kiábrándult jelenétől: a „Szépen, szerelmesen, lágyan, / Könnyesen és fiatalon” határozóival egy negatív értelmelet hordozó metaforikus szerkezet áll szemben: „Fényköd-selymes szemfödője”. Hiába hívta egykor Brüll Adél Adyt azonosulásra, az illúzió végképp szertefoszlott: öt év előtt az ironia, a távolságtartás, 1909-ben viszont a kettős identitásválság gátolta ezt meg. („Óh, más Páris, most érkezik / Te régi gyerkőcöd mása!”) A kétstrófás, harmadik részvers, amely egyébként nyelvi elemeiben, kifejezéseiben nem oly sikerült, mint a többi, hiszen első versszakában kellemetlen hangzású ugyan a sok e betű, a második versszak pedig innen, a 21. század elejéről kissé túlbeszéltnek hat, tartalmi jelentőséggel bír; nem kétséges ugyanis, hogy Ady itt az elsők között fo-

galmazta meg azt az életérzést, amit később a nagyvárosok kényszerek és kétségek között élő költői, írói, művészei megörökítettek.

Mindezt meggyőzően bizonyítja a bravúros záródarab, a négysoros. Mint az előző, ez is jelen idejű ugyan, de valójában időközötti. Sem az odautazásra, sem az ottlétre, sem az elutazásra önmagában nem vonatkozik. Létállapotot jelöl, s mint ilyen főleg a 20. század második felének zaklatott kiábrándultságát előlegezi meg. Négy sor, négy egyszerű kijelentés. Ezek egyre bővülő körökben, szoros gondolati egységben számlálják elő a lét hiányait, olyan következetesen és szervezeten, hogy egyszerűsítve bár, de a logikát felismerve és megtartva, az utolsó három sor helyett ezt is lehetne írni: se testi nyugalom, se életmód, se életcél. Az első mondat tagadószavainak fosztóértelme az állapotkarbantartó birtokoktól való távolságot örökíti meg. A személyes lét naponta kényszerűen megújított működését csupán a stimuláló és szedatív szerek biztosítják. A két utolsó sor egy-egy szóban különböző nyelvi struktúrája, a költői képek és a rím hiánya a végső és változtathatatlan gondolat műalkotásként még éppen elfogadható megfogalmazása. A körülményekre már nem tekintő kimondás, a nyomában mindig ott ólálkodó örökös elhallgatással magánál a műnél is fontosabbá vált. Amit, akár a versek további áradásával is titkon

Pókok nélkül, vallomásosan mutatja magát, csupán az értelemre figyelve, s evvel közelebb kerül a 20. század végének, a 21. század elejének versolvasójához. Különleges időszemlélete és időkezelése átmeneti jegyeket hordoz, létállapotokra emlékezik, amelyek maguk is időrejtő tulajdonságúak; az utókornak, amely ugyan formailag nem tanulhatott tőle, gondolatainak és létszemléletének bizonyos vonásait bizony ma is figyelembe kell vennie.

kell tartani, hiszen a fekete zongora fedele végképp lecsapódott... „Az ismétlés és emlékezés ugyanaz a mozgás, csak az irányuk ellentétes, mert amire az ember emlékezik, az volt, s ezt visszafelé csak megismétli; ezzel szemben a tulajdonképpeni ismétlés előre emlékezik. Ezért az ismétlés, már amennyiben lehetséges, boldoggá teszi az embert, az emlékezés viszont boldogtalanná, azon feltétel teljesülésével persze, hogy az ember időt szakít magának az életre, és nem arra törekszik, hogy már születése órájában ürügyet találjon arra, hogy magát az életből visszaopja (...)” – mondja Kierkegaard. (5)

*

Ez a két kis vers nem tartozik Ady Endre legismertebb művei közé. Ám ennek ellenére, vagy tán éppen azért, mert poétikailag la-

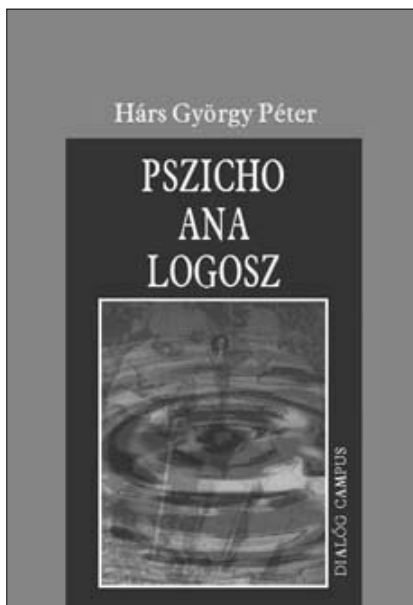
zábbak, felvillantanak egy olyan – más – vonást a költői arcon, amely eddig jobbra homályban maradt. E versekben ugyanis Adyt nem foglalkoztatta a kifejező modor (szembetűnő például az ismétlődő sorok elmaradása), személyiségben túli értéket nem kér számon, eszmét és ideológiát meg nem fogalmaz. Ezzel szemben pókok nélkül, vallomásosan mutatja magát, csupán az értelemre figyelve, s evvel közelebb kerül a 20. század végének, a 21. század elejének versolvasójához. Különleges időszemlélete és időkezelése átmeneti jegyeket hordoz, létállapotokra emlékezik, amelyek maguk is időrejtő tulajdonságúak; az utókornak, amely ugyan formailag nem tanulhatott tőle, gondolatainak és létszemléletének bizonyos vonásait bizony ma is figyelembe kell vennie.

Jegyzet

(1) Ha például a *Mátyás bolond diákja* című vers egyik sora a következő: „De néha, titkos éjeken”, nyilvánvaló a Vajda Jánosra utaló emlékezés, másfelől feltételezhető az „észak-fok, titok, idegenség” önértelmező, tehát személyiségkonstituáló, személyiségmegerősítő emlékezete is.

(2) Vitályos László (1998, sajtó alá rend., jegyz.): *Ady Endre levelezése. I. 1895–1907.* Akadémiai – Argumentum, Budapest. 102–103., 437–439.

- (3) A Bíró Lajosnak írt, előző jegyzetben idézett levélben a következő sorok olvashatók: „Mit akarok? Mi lesz velem [...] Magamat folyton elnyomom. Alkuszom az írásaimban, a napi életemben, a kenyéréret. S emel[lett] nincs nyugovásom, nincs eredményem...”
- (4) *Ady Endre levelezése. II. 1908–1919.* (2001) (Sajtó alá rend.: Hegyi Katalin, Vitályos László, jegyz.: Vitályos László.) Akadémiai–Argumentum, Budapest. 140., 431.
- (5) Kierkegaard, Soren Aabye (1993): *Az ismétlés.* Ictus, Budapest. 7.

A Dialóg Campus Kiadó könyveiből